

І. В. Кривошапка

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

У статті розглядаються особливості виховання професійних якостей засобами вищої педагогічної освіти. На основі аналізу науково-методичної літератури досліджено теоретико-методичні аспекти виховання толерантності майбутніх викладачів в умовах сучасної української вищої школи. Виокремлено основні функції толерантності, проаналізовано структуру толерантності викладача; з'ясовано основні критерії його толерантності. Схарактеризовано ключові положення виховання толерантної поведінки в майбутніх викладачів. Визначено роль особистісної активності майбутнього викладача у вихованні власної толерантності.

Ключові слова: вища школа, викладач, толерантність, виховання толерантності, проблеми виховання толерантності.

Постановка проблеми. Сьогодні перед національною освітою постає завдання виховання особистості викладача, спроможного творчо мислити, вільно орієнтуватись у реаліях сучасного життя, вибудовуючи власну поведінку на соціальних засадах. При його вирішенні сьогодні неминуче виникає проблема толерантності – одна з найгостріших у вищій школі, та і в суспільстві в цілому. Чудово розуміючи, що ми всі різні й що треба сприймати іншу людину такою, яка вона є, ми не завжди поводимося коректно й адекватно. Важливо бути терпимим по відношенню один до одного, що дуже непросто.

Гуманітаризація освіти як провідний напрям її модернізації включає проблеми виховання толерантності, що вимагає зміни змісту й методів викладання гуманітарних, соціальних і природничих дисциплін. Необхідно актуалізувати аксіологічний сенс проблеми толерантності, яка пов'язана з певною системою цінностей і проблемою їх досягнення в суспільстві, сповненому суперечностей. Аналіз історичного досвіду переконує в тому, що проблема толерантності актуалізується, коли відбувається зіткнення різних культурних принципів, переосмислення цінностей, і передусім таких, як свобода, демократія, рівність, справедливість, гуманізм. Етичний сенс проблеми толерантності полягає в тому, що в її основі лежить не просто терпимість як якась риса вдачі, а пошана до свободи іншого [7, 110].

Аналіз актуальних досліджень. Вивчення проблеми толерантності в педагогічній, психологічній, соціологічній та інших науках знайшло віддзеркалення в роботах російських, українських та зарубіжних педагогів, зокрема, В. Золотухіна, В. Лекторського, І. Артамонова, О. Асмолова, Г. Корнетова, С. Милоголовкіної, Г. Моськіної, О. Петрика, Л. Скворцова, Н. Стасюка, П. Степанова, Ю. Тодорцева.

Основоположники педагогіки толерантності О. Асмолов, Б. Гершунський, Ю. Іщенко, О. Клепцова, В. Тишков, П. Степанов дослідили психолого-педагогічні умови виховання толерантності в підлітків та молоді, розробили основні методи й засоби, що сприяють підвищенню ефективності педагогічної роботи зі створення умов для формування толерантної особистості. Вони зазначили, що толерантність є основою поваги до прав іншої людини і має багато спільного з терпимістю, ненасильством, компромісом, діалогом.

Метою статті – з'ясування актуальних аспектів виховання толерантності майбутніх викладачів засобами вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до толерантності, зокрема в Україні, зумовлений останнім часом не тільки відродженням національної самосвідомості, а й тим, що людина (де б вона не була) є продуктом тієї культури, в якій вона зростала, результатом прямого впливу, способу життя, традицій, звичаїв, норм і цінностей того суспільства, яке її оточувало з дня народження. Це потрібно враховувати, спілкуючись, вступаючи в стосунки з іншими людьми – з іншою культурою, іншим мисленням, іншою релігією тощо.

Толерантність у взаєминах – надзвичайно складна проблема. Дві сторони мають проявляти здоровий глузд, силу волі, неупередженість, розвинене почуття відповідальності, зокрема старших за молодших. Якщо ж цього немає, неминучі конфлікти, зриви, непорозуміння.

Зустрічаючись з іншими людьми, традиціями, звичаями, культурами, людина не завжди уявляє, як себе поводити в різних ситуаціях. Трапляється це як на міжособистісному, так і на міждержавному рівнях. Брак досвіду, культури спілкування, незнання міжкультурних і людських розбіжностей породжують нетолерантність у взаєминах. Єдиний спосіб протистояти цьому – підвищувати культурний і освітній рівень суспільства, й особлива роль у цьому належить освіті.

Поняття «толерантність» стало вже добре відомим у наш час завдяки зусиллям ЮНЕСКО в галузі нормалізації міжнародних стосунків [6]. Незважаючи на те, що цей термін раніше був найбільш уживаним у медицині, сьогодні його використовують у багатьох сферах нашого життя: політичній, соціальній, релігійній, економічній, педагогічній.

Поняття толерантності в різних мовах відрізняється смисловими відтінками, що зумовлено культурними та ментальними особливостями. Наприклад, у французькій цей термін означає повагу до свободи іншого, у китайській – уміння дозволяти, проявляти великодушність, в арабській бути толерантним – означає бути терпимим. Аналізуючи культурну

спадщину нашого народу, що ґрунтується на «філософії серця», можна з переконанням засвідчити, що толерантність у сприйнятті українця має співвідноситися з поняттям поваги й любові [5].

Розмаїття оцінок феномену толерантності, думок, підходів щодо його понятійного визначення пов'язане з широким діапазоном інтерпретацій цього поняття в різних мовах. У кожному визначенні поняття толерантність виявляються відмінності культур, історичного досвіду різних народів, що підтверджує розмаїття світу. Водночас кожне визначення терміну показує спільне та головне в сутності толерантності – вимогу поважати права інших, з повагою ставитися до звичок, інтересів, вірувань інших людей, намагатися досягти взаємної згоди без насилля.

Що стосується перекладу означеного поняття на українську мову, то в українському педагогічному словнику толерантність подається як терпимість до чужих думок і вірувань [2, 332]. У Декларації принципів толерантності щодо визначення поняття «толерантність» прослідковується чітка позиція, за якою толерантність розуміється як повага та визнання рівності; відмова від домінування й насильства; визнання багатомірності й різноманітності людської культури, норм, вірувань і відмова від зведення цієї різноманітності до будь-якої однієї точки зору [6].

Сучасними вченими толерантність розглядається в різних площинах: як принцип людських взаємовідносин, як соціальна цінність і як особистісна якість. Толерантність як професійно важлива якість викладача характеризується здатністю сприймати без агресії інші судження, інший спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які інші особливості суб'єктів освітнього й соціокультурного простору шляхом встановлення з ними відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, емпатії та психологічного комфорту.

Дослідники толерантності в освіті О. Грива та В. Кочергін виділяють декілька особливостей даного педагогічного феномену, передусім, його впливовість у таких сферах: зміст освіти (зміст різних культур і особливостей соціальних груп, історія культур, їх взаємовідносини); педагогіка співробітництва (організація діяльності на основі співробітництва, що допомагає розвивати терпиме ставлення до представників різних культур); подолання упереджень (робота зі стереотипами та установками на негативне ставлення до представників інших культур; зміна комунікативних установок (формування позитивних взаємин); гармонізація впливу соціального середовища та освітньої установки (забезпечення можливості отримання рівного досвіду, рівного статусу всіма, хто навчається, незалежно від національності, віросповідання, соціального статусу) [3, 143–144].

Розглянемо основні функції толерантності:

1. Миротворча – визначає багатовимірність середовища та різноманітність поглядів; забезпечує гармонійне співіснування представників різних соціумів, що істотно відрізняються один від одного; служить суспільним гарантом недоторканості та ненасильства стосовно різного роду меншин.

2. Регулююча – допомагає знайти вихід із конфліктних ситуацій; орієнтує стосунки між людьми на дотримання рівноправності, поваги та свободи.

3. Психологічна – забезпечує етнічну та соціальну самоідентифікацію; служить основою для нормалізації психологічної атмосфери в групі, певному прошарку суспільства й суспільства в цілому.

4. Виховна – розвиває співпереживання, вміння правильно та лояльно оцінювати вчинки інших; є зразком організації життєдіяльності в соціумі.

5. Комунікативна – розвиває готовність до спілкування, співробітництва та взаєморозуміння, зокрема з представниками різних груп, носіями іншого світогляду тощо.

6. Функція збереження культури – забезпечує збереження та збагачення культурного досвіду групи, етносу, прошарку суспільства.

7. Феліцитологічна – дозволяє отримати щастя від спілкування з іншими водночас з усвідомленням власної індивідуальності, від визнання групою і суспільством у цілому [9].

Дослідники толерантності довели, що її структура включає декілька взаємопов'язаних компонентів. Тож структуру толерантності викладача можна представити у вигляді взаємодії чотирьох складових: когнітивної, аксіологічної, інструментальної та якісної [4, 27]. **Когнітивна складова** – це усвідомлені педагогом знання про толерантність; про історію та культуру народів світу і свого регіону проживання; про гендерні, вікові, етнічні та інші соціальні особливості представників різних груп; про процеси в сучасному світі – глобалізацію, підвищену конфліктність, кризу соціуму тощо. **Аксіологічна складова** толерантності викладача пов'язана з ціннісними установками й виявляється через систему принципів організації педагогічного процесу, серед яких домінують такі: пріоритет гуманістичних цінностей; ідея духовної свободи людини; визнання самобутності й унікальності кожної людини; віра в невичерпні можливості й здібності особистості; повага до людської гідності; відкритість до сприйняття людських цінностей; орієнтація на діалектичний зв'язок розвитку та саморозвитку особистості; соціальна відповідальність за свої вчинки; подолання стереотипів, упереджень, агресії. **Інструментальна складова** включає такі вміння особистості: сприйняття

особистості партнера таким, який він є; прийняття та розуміння індивідуальності іншої людини; надання недоторканого права особистісної думки; оцінювання особистості згідно Я-концепції; вміння приховувати або згладжувати негативні почуття; вміння вибачати іншому помилки чи ненавмисно спричинені неприємності; терпиме ставлення до професійного дискомфорту; вміння володіти собою та йти на компроміс; уміння безконфліктно вирішувати проблемні педагогічні ситуації [8, 6]. **Якісна складова** толерантності викладача виявляється через характер його емоційного ставлення до учасників педагогічної взаємодії і регламентується такими якостями, як: доброзичливість, терпимість, стриманість, щирість, критичність мислення, соціальна гнучкість, самостійність, емпатійність, справедливість, емоційна стабільність, позитивна самооцінка.

Першорядне значення має засвоєння передового досвіду, в тому числі й у педагогіці співпраці, толерантності, яка виходить із концепції людини як найвищої цінності, як мети всього суспільного процесу, а не його засобу. Вона виступає важливим принципом педагогічної взаємодії, що виявляється у прагненні індивіда досягти взаєморозуміння й узгодження різних звичаїв, традицій, інтересів, думок без застосування примусовості, методами роз'яснення, освіти та виховання.

Толерантну особистість спроможний виховати, сформувати лише фахово підготовлений і толерантний у всіх відношеннях педагогічний колектив. Щоб досягнути такого рівня, необхідно ще на етапі професійної підготовки майбутніх викладачів приділяти значну увагу вихованню в них толерантності. Для цього потрібно, щоб усюди – в сім'ї, колективі, там, де йде обмін ідеями, думками, де відбувається навчання й спілкування – толерантність стала нормою поведінки та взаємоповаги [1].

Основними критеріями толерантної особистості викладача є:

- соціальна активність;
- дивергентність поведінки – здатність нестандартно вирішувати звичайні проблеми;
- мобільність поведінки – здібність до швидкої зміни стратегії або тактики в навчально-виховному процесі з урахуванням обставин;
- емпатія – адекватне уявлення про те, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини;
- стійкість особи – сформованість соціально-етичних мотивів поведінки викладача в процесі взаємодії зі студентами, колегами й батьками [8, 19].

Виховання толерантності, тобто опанування соціальними навичками, які перебувають в основі цього процесу, має здійснюватися на раціональному, емоційному та орієнтованому на завдання рівнях.

Головними його компонентами виступають глибокі знання про толерантність, загальна спрямованість на толерантну поведінку, а також певні навички розв'язання конфліктів. Знання про толерантність допомагає переконати кожного в доцільності його рішень і включає усвідомлення наслідків учинків, розуміння меж толерантності, а також інформацію про можливі й необхідні альтернативні дії. Однак самі лише знання не є достатньо потужним стимулом до прояву толерантної поведінки в конфліктних ситуаціях. Із цією метою необхідно розвивати певні здібності, які посилюють схильність майбутніх викладачів до толерантного ставлення та здійснення відповідних дій. До таких здібностей належать:

- уміння вести діалог, спілкуватися, з розумінням вислуховувати іншого й формулювати свої погляди, права та потреби таким чином, щоб інший міг їх зрозуміти;
- уміння дивитися на проблему в реальному світлі й визнавати позицію іншого;
- уміння користуватися моделями конструктивного й демократичного розв'язання конфліктів;
- розуміння принципової обмеженості й суб'єктності будь-якої інтерпретаційної моделі, відчуття мовчазного вдавання чого-небудь, яке іноді є передумовою конфліктів.

Означені знання й здібності можуть виховуватись. Із цією метою, на думку прихильників такого підходу, майбутніх викладачів необхідно:

- готувати до того, щоб вони розглядали нерозуміння як звичайне життєве явище, навчати долати непорозуміння шляхом спілкування;
- знайомити з особливостями та ризиком участі в конфліктних ситуаціях, надаючи, таким чином, можливість кожному індивіду контролювати свою поведінку;
- ініціювати й розвивати виховні процеси та орієнтацію шляхом проведення експериментів, пов'язаних зі стриманістю та незгодою;
- інформувати про наслідки як наявності, так і відсутності так званої «видимої толерантності»;
- навчати застосуванню в реальних ситуаціях альтернативних способів урегулювання конфліктів.

Виховання толерантності як професійно важливої якості особистості викладача має відбуватися в спеціально організованих педагогічних умовах і спиратися на:

1. Актуалізацію мотиваційної готовності всіх суб'єктів освітнього простору (педагогічного колективу, студентів і батьків) до організації толерантного простору в освітньому закладі.

2. Оновлення змісту освітнього процесу педагогікою та психологією толерантності з метою врахування плюралізму точок зору різноманітних світоглядних підходів, багатоманітності сфер життя.

3. Розробку й запровадження особистісно-орієнтованих та інтерактивних технологій, що сприяють вихованню толерантності.

4. Організацію підготовки педагогічних працівників із метою визнання і освоєння нових технологій виховання толерантності (тренінги умінь аналізу, конструювання, презентації способів розв'язання конфліктних педагогічних ситуацій).

5. Формування толерантного простору в навчальних закладах.

Виховання толерантної поведінки в майбутніх викладачів має базуватися на таких положеннях:

- сприймати іншу людину такою, як вона є;
- поважати особистість студента;
- ні за яких обставин не принижувати гідність того, кого навчаємо;
- пам'ятати: кожен має право на помилку, кожен має право на свою думку.

Виховання толерантності майбутніх викладачів передбачає також:

- урахування традицій національних культур;
- урахування національного, етнічного та релігійного складу студентського колективу;
- єдність патріотичного, національного виховання й культури міжнаціонального спілкування;
- урахування особливостей і специфіки кожної навчальної дисципліни для виховання й розвитку особистості в умовах полікультурності;
- єдність національної самосвідомості та дій особистості в міжнаціональному спілкуванні;
- опора на кращий досвід, досягнення ефективності та дієвості виховання культури міжнаціонального спілкування.

Для ефективного виховання толерантної особистості важливим є вибір майбутніми викладачами методів, засобів чи технологій навчання. Найбільший виховний потенціал мають інтерактивні методи навчання: рольова гра, дискусія, метод проектів, дебати та інші, які дозволяють не тільки розвивати творчий потенціал, а й виховувати толерантну особистість із розвиненими якостями: відповідальністю, незалежністю, адекватністю самооцінки, готовністю до ризику, творчістю. Наприклад, рольова гра на заняттях із педагогічної майстерності надає можливість студентам вивчати різноманітні педагогічні факти чи події крізь призму окремої особистості. Виконуючи різні соціальні ролі, студенти будуть навчатися розглядати

навчальний матеріал із різних позицій, а це, у свою чергу, сприятиме усвідомленню цінності кожної точки зору.

Виховна цінність методу проектів, навчальних дискусій, дебатів та інших інтерактивних методів у вихованні толерантної поведінки полягає у сприянні виробленню самостійності, власного погляду на світ, розвитку критичного мислення, виробленню вміння оперувати аргументами й визнавати вдалі аргументи інших, формуванню здатності зважати на думки інших, кращому їх розумінню. Це, у свою чергу, буде впливати на формування толерантного простору в колективі.

Однак вирішальною умовою успішного виховання толерантності є формування у викладача стабільного почуття ідентичності. Майбутній викладач зі стабільною ідентичністю не буде перебільшувати власну цінність за рахунок недооцінки інших людей і матиме схильність розглядати різноманітність як збагачення, а не як загрозу.

Актуальні способи виховання толерантності майбутніх викладачів бачаться нами в сукупності психолого-педагогічних прийомів, серед яких:

- психологічне перетворення «чужого» на «іншого»;
- звернення до світової історії – до тих її епізодів, які свідчать про страшні наслідки інтолерантності, людиноненависництва;
- вчасного звертання уваги навіть на найменші прояви інтолерантності;
- вивчення світової художньої літератури;
- залучення прикладу батьків і відповідного виховання в сім'ї.

Розгляд проблеми виховання рис толерантності вказує на її складність, наголошує на великій ролі особистого прикладу викладачів та батьків. Отже, шляхи виховання толерантності майбутніх викладачів повинні враховувати різноманітні грані міжособистісних відносин, так само як і робота з виховання ними толерантності у студентів повинна бути багатогранною й різноспрямованою.

Висновки. Отже, толерантність є визнаною цінністю в сучасному світі, однією з найважливіших умов існування демократичного суспільства. Щоб виховати толерантну особистість, необхідні чималі зусилля, причому з обох сторін – і вихователя, і вихованця. На нашу думку, толерантність кожного викладача починається з професіоналізму, педагогічної майстерності, певної навчально-методичної свободи. Не так суттєво, за якою методикою працює викладач, яку структуру занять він обирає, головне – вплив на особистісні здобутки студента як кінцевий результат навчально-виховного процесу.

Толерантність як якість особистості необхідно виховувати в майбутніх викладачів задля того, щоб вони мали можливість успішно взаємодіяти в

суспільстві, вирішувати конфлікти без насилля, сприяти збереженню миру на планеті. Її роль у педагогічному процесі полягає в оновленні змісту навчального матеріалу педагогікою толерантності, у використанні нових підходів до викладання, у запровадженні інтерактивних методів навчання та у створенні толерантного простору в колективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васьков Ю. В. Комунікативна компетентність учителя / Ю. В. Васьков // Теорія та методика фізичного виховання. – 2006. – № 1. – 134 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. А. Грива. – К., 2005. – 228 с.
4. Грива О. А. Толерантність молоді в полікультурному середовищі: [монографія] / О. А. Грива. – К. : Вид-во Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 2007. – 275 с.
5. Грищенко Т. М. Толерантність – здатність і прагнення до діалогу [Електронний ресурс] / Т. М. Грищенко. – Режим доступу : ounb.sumy.ua/publish/2008/tolerant.doc.
6. Декларація принципів толерантності / [Проголошена та підписана 16 листопада 1995 р.]. – Париж : ООН, 1996. – 16 с.
7. Колісник В. Криза виховання в Україні не є безпосереднім наслідком загальної кризи суспільства / В. Колісник. – 1999. – № 3/4. – С. 103–113.
8. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації / Ю. В. Тодоровцева. – Одеса : СВД Черкасов М. П., 2004. – 90 с.
9. Толерантность. Функции толерантности. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ypk.yvspu.org/tolerance/2.htm>.

РЕЗЮМЕ

И. В. Кривошопка. Актуальные проблемы воспитания толерантности будущих преподавателей.

В статье рассматриваются особенности воспитания профессиональных качеств средствами высшего педагогического образования. На основе анализа научно-методической литературы исследованы теоретико-методические аспекты воспитания толерантности будущих преподавателей в условиях современной украинской высшей школы. Выделены основные функции толерантности, проанализирована структура толерантности преподавателя; выяснены основные критерии его толерантности. Охарактеризованы ключевые положения воспитания толерантного поведения у будущих преподавателей. Определена роль личностной активности будущего преподавателя в воспитании собственной толерантности.

Ключевые слова: *высшая школа, преподаватель, толерантность, воспитание толерантности, проблемы воспитания толерантности.*

SUMMARY

I. Krivoshapko. Main problems of future teachers educating tolerance.

The article deals with a professional education as a means of educating professional qualities. The author investigates theoretical and methodological aspects of educating tolerance of future teachers in modern Ukrainian higher education on the basis of scientific and technical literature. The basic functions of tolerance are singled out, the structure of the teacher tolerance is analyzed; the criteria for its tolerance are determined. The key positions of education tolerant behavior in future teachers are defined in the article. The role of the personal activities of the future teachers in the education of their own tolerance is distinguished.

Key words: *high school, teacher, tolerance, education of tolerance, tolerance problems.*